

העם היהודי והמודרנה

תוכן עניינים

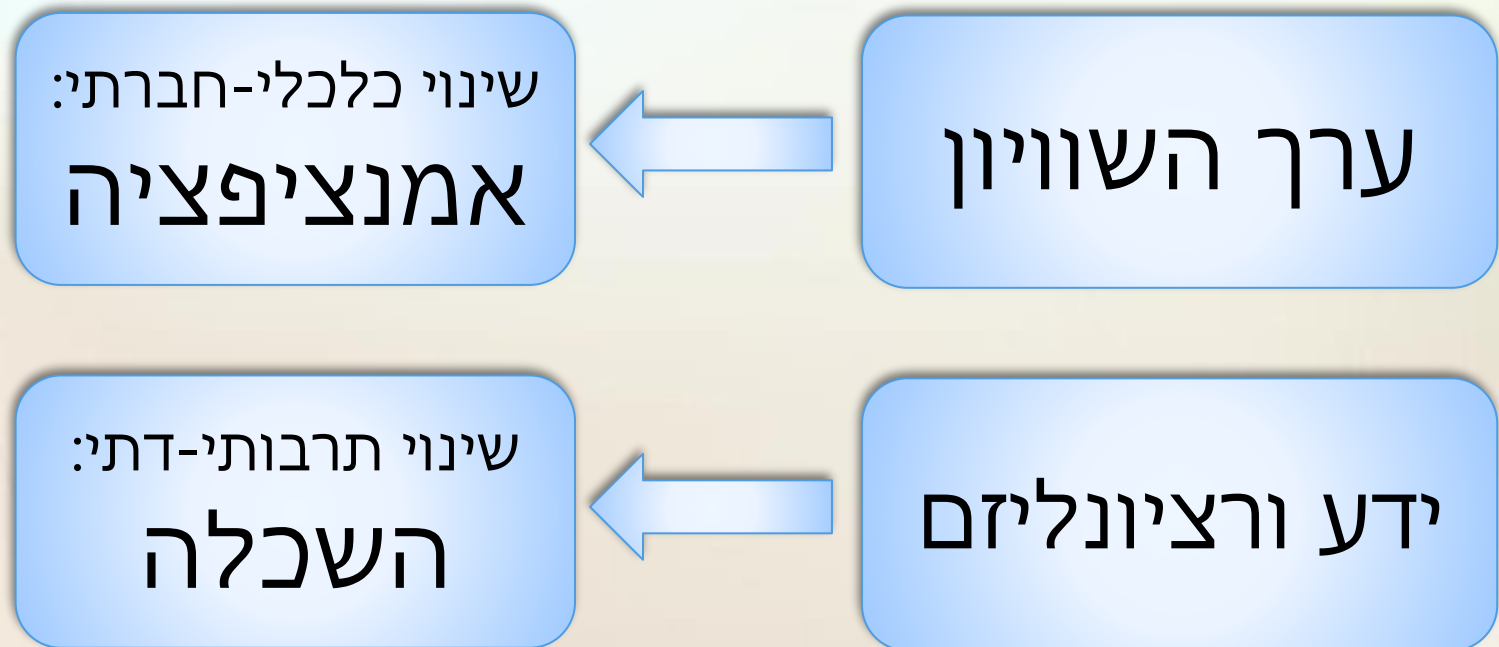
אמנציפציה ➤

השכלה ➤

ההתמודדות הדתית ➤

הנאורות משפיעה על היהודים

ערכי הנאורות החלו משנים את אירופה, שנכנסה לתקופתה המודרנית. שינויים אלה לא פסחו על העם היהודי, שעבר שינויים אדירים בתקופה זו.

שינוי כלכלי-חברתי

סר דוד סולומונס

העם היהודי והמודרנה

אמנציפציה

(שוויון זכויות ליהודים)

מעמד היהודים בימי הביניים

מעמד היהודים לפני העת החדשה באירופה

בימי הביניים נחלקה החברה למעמדות שונים.
היהודים היו קבוצה נבדלת, שמבחינות מסוימות,
מעמדה היה הנמוך ביותר.

אירופה היתה נוצרית, והנוצרים האמינו שהשפלתם
של היהודים היא הוכחה לאמיתותה של הנצרות,
שטענה כי האל נטש את היהודים וכרת ברית חדשה
עם הנוצרים.

זכויותיהם של היהודים השתנו ממדינה למדינה,
ומתקופה לתקופה. לעיתים גורשו היהודים מן המדינה
(כפי שקרה בצרפת, באנגליה, בספרד ובפורטוגל). לעיתים,
הם חויבו במס מיוחד. לרוב, היהודים הוגבלו במקום
המגורים (גרו בגטאות), בלימודים ובעבודה.

מעמד היהודים לפני העת החדשה בארצות האסלאם

גם בארצות האסלאם, ההשפלה של אלו שאינם מוסלמים – עובדי אלילים, יהודים ונוצרים כאחד – היתה הוכחה לעליונות האסלאם.

עם זאת, בניגוד לעובדי אלילים, האיסלאם כיבד את היהודים, על היותם 'עם הספר', ולכן הגדיר אותם כ'בני חסות'. הגדרה שמכוחה זכו להגנה על חייהם, לחופש דתי ולאוטונומיה קהילתית.

לבני החסות היה מעמד נחות והם חויבו במס גולגולת גבוה. היו חוקים שמטרתם היתה להשפיל היהודים, וחוקים אלה נקראו 'חוקי עומר'.

דוגמאות לחוקי עומר:

- בתי התפילה של בני חסות צריכים להיות נמוכים יותר מהמסגדים, ובתי המגורים שלהם צריכים להיות נמוכים מבתי המגורים של המוסלמים
- איסור להקים בתי תפילה חדשים
- אסור לבני חסות להתלבש כמו מוסלמים
- איסור לשאת נשק
- איסור לרכב על סוסים
- מי שמכה מוסלמי, החסות שלו בטלה

בניגוד לאפליה באירופה, יהודים לא הוגבלו במקום מגורים או בעבודה.

לוח שיש ועליו חוקי עומר,
תלוי במסגד עומר בירושלים.
לפי המסורת המוסלמית
החליף עומר השני הוא זה
שחוקק תנאים אלה לבני
החסות, ויש להם מעמד דתי

אוטונומיה קהילתית

לצד השפלתם, היהודים הוכרו כקבוצה נבדלת.
גם באירופה וגם בארצות האיסלאם, היתה ליהודים
אוטונומיה (ריבונות עצמית) קהילתית.

הקהילה תיווכה בין היחיד לבין השלטונות, כך
שהיהודים היו כפופים הלכה למעשה לקהילתם.
הקהילה גבתה את המסים ודאגה לעניים, הכריעה
בסכסוכים משפטיים ויכלה להטיל חרמות.

כיוון שצמצמה את החיכוך עם הסביבה ושמרה על
הדת כמרכז החיים הקהילתיים, הקהילה היהודית
היתה מרכיב חשוב בשמירה על היהדות עצמה.

מעמד היהודים בעת החדשה

שוויון זכויות ליהודים

מנשר החוגג את האמנציפציה
בחבל פימונטה, איטליה, 1848
"לעד יחיה הצו המורה לשחרר
את אחינו היהודים"

שוויון היה ערך מרכזי בעידן הנאורות.
עם זאת, הוא הוחל באיחור רב על
מיעוטים כמו היהודים.

האמנציפציה (השחרור) של היהודים,
כלומר הפיכתם לאזרחים שווי-זכויות,
התחוללה בהדרגה.

ככל שהמדינה היתה יותר ליברלית
ו'נאורה', כך האמנציפציה ליהודים
הגיעה מוקדם יותר.

התפשטות האמנציפציה באירופה

רעיון שוויון הזכויות ליהודים, החל עם המהפכה הצרפתית בסוף המאה ה-18, שחרטה על דגלה את ערך השוויון לכל.

כאשר נפוליאון עלה לשלטון בצרפת, בתחילת המאה ה-19, והחל במסע כיבושיו, הוא נתן אמנציפציה ליהודים בכל מדינה אותה כבש.

ציור המנציח
את נתינת כתב
האמנציפציה
ליהודים בידי
נפוליאון,
1806

פרעות ביהודי גרמניה

עם תבוסתו של נפוליאון, בוטלה האמנציפציה במדינות אותן כבש.

החל מאבק להחזרת האמנציפציה, שלא צלח בקלות.

בשנת 1819 בגרמניה, כחלק מהמאבק סביב נתינת אמנציפציה ליהודים, התרחשו פרעות ה'הפ הפ' (שנקראו על שם קריאות הקרב של הפורעים, שהיו קריאות קרב אנטישמיות מסורתיות כנגד היהודים).

בפרעות אלה, שנמשכו מספר חודשים בכל רחבי גרמניה, נרצחו יהודים. בתי, בתי עסק ומוסדות דתיים הושחתו ונבזזו.

הפורעים היו צעירים אנטישמיים, רבים מהם
סטודנטים משכילים ו'נאורים' כביכול, שהתנגדו
לניסיון של היהודים להשתלב בחברה הגרמנית.
הפרעות היוו תזכורת כואבת למעמד האמיתי של
היהודים בחברה, ותמרור אזהרה ביחס לעתיד.

ציור בן-התקופה
המתאר את הפרעות בעיר
פרנקפורט.
נראים בו גם תושבים
וגם חיילים הפורעים
ביהודים.

העם היהודי והמודרנה

Hepp! Hepp!

עליות ומורדות בנתינת האמנציפציה

במהלך המאה ה-19, המשיך המאבק לנתינת האמנציפציה, בהובלה של פעילים יהודים ולא-יהודים.

ההתעוררות הלאומית באירופה איפשרה את התרחשותם של שינויים עמוקים, גם ביחס ליהודים.

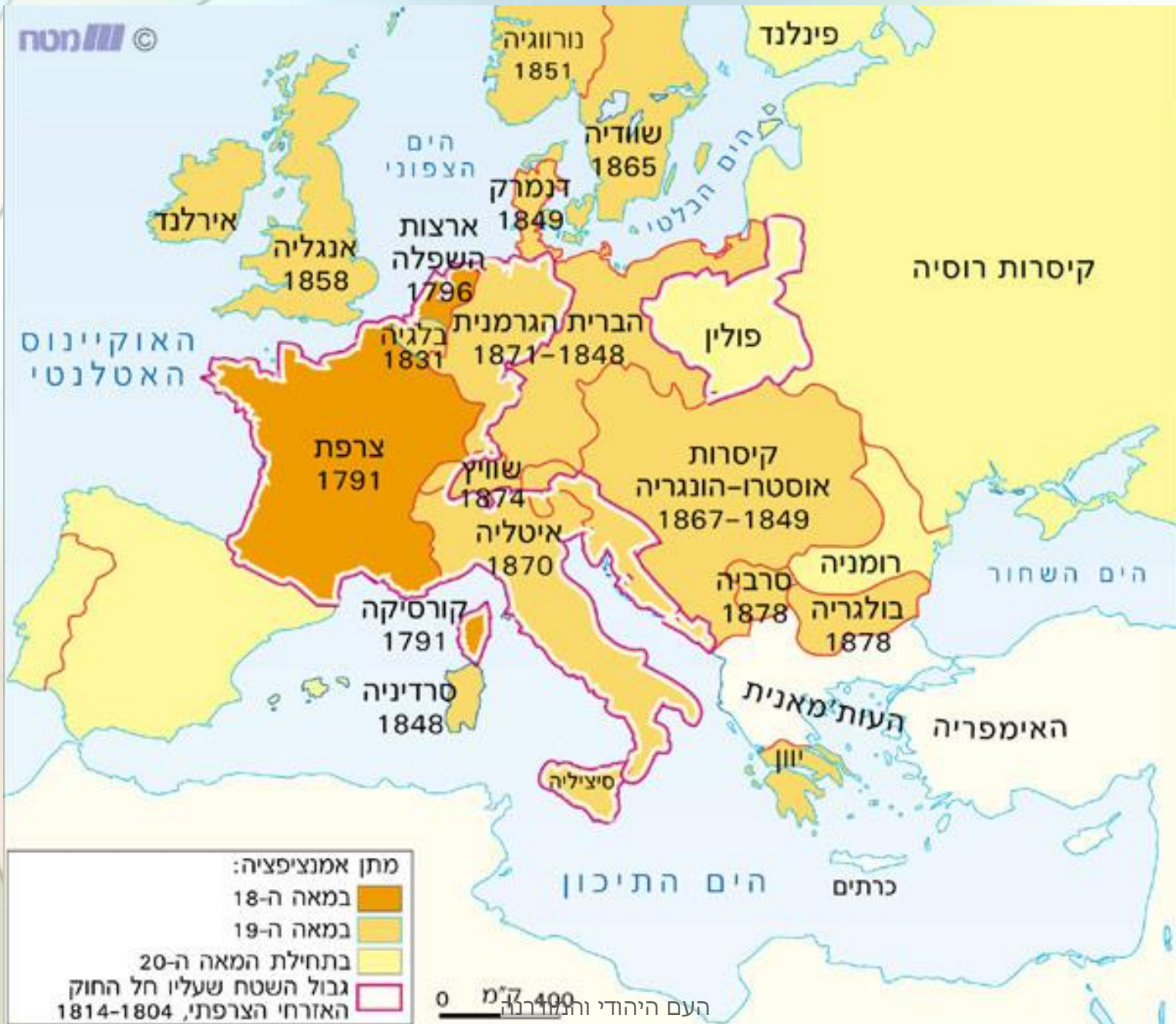
ב-1848 התחולל גל מהפכות – "אביב העמים" – במרכז אירופה. כחלק מהרוח המהפכנית, ניתנה בחלק מן המדינות אמנציפציה. היא בוטלה ברובן, כאשר המהפכות נכשלו.

תהליך נתינת האמנציפציה במרכז אירופה המשיך עד שהושלם במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19.

קריקטורה בעיתון גרמני המתארת את מינויו של גבריאל ריסר, לשופט היהודי הראשון בבית המשפט העליון בהמבורג, בשנת 1860. הכיתוב: "ראש בקיר". בעיתון נכתב כי יהודים רבים וודאי יבואו בעקבותיו.

התקדמות תהליך האמנציפציה באירופה

האמנציפציה באלג'יריה

שר המשפטים בצרפת,
אדולף כרמיה, היה יהודי.

בארצות האיסלאם, במהלך המאה ה-19, מעמד היהודים כמעט ולא השתנה.

יוצאת דופן היא **אלג'יריה**, שנכבשה על ידי צרפת בשנת 1830.

שר המשפטים הצרפתי, אדולף כרמיה, שהיה יהודי, נתן הוראה (שכונתה מאז - '**פקודת כרמיה**') בשנת 1870 לתת לכל 35,000 יהודי אלג'יריה אזרחות צרפתית.

בכך הפך מעמד היהודים במדינה זו גבוה אף מזה של המוסלמים (שנשארו אזרחי אלג'יריה בלבד).

תרגול

1. תהליך נתינת האמנציפציה ליהודים באירופה ידע עליות ומורדות.
הצג שתי התקדמויות בהתפשטות האמנציפציה, ושתי נסיגות בהתקדמותה.
2. **הצג** את תהליך נתינת האמנציפציה באלג'יריה, **והסבר** את השלכותיו על יהודי המדינה.

השפעת האמנציפציה על החברה היהודית

השינויים החוקיים במעמד היהודים

האמנציפציה יצרה שוויון חוקי בתחומים הבאים:

אחרי האמנציפציה	לפני האמנציפציה	
יהודים מורשים לגור בכל מקום בו יחפצו	היהודים גרו בגטאות או באזורים שתוחמו ליהודים	מגורים
יהודים מורשים לעבוד כמעט בכל דבר ולהשתלב בתחומים בעלי השפעה כמו משפט ופוליטיקה	יהודים מורשים לעבוד רק בעבודות חסרות חשיבות ומורחקים מהשפעה ציבורית	פרנסה
יהודים יכולים לרכוש השכלה גבוהה, ללמוד וללמד באוניברסיטאות	על היהודים נאסר ללמוד באוניברסיטאות	השכלה

שינוי אורחות החיים

בכל מקום אליו הגיעה בשורת האמנציפציה, היתה לכך השפעה אדירה על מצבם של היהודים. החופש שניתן ליהודים בבחירת מקום מגורים ועבודה, שינתה בצורה מכרעת גם את אורח החיים היהודי. השוויון באמנציפציה היה חוקי, אבל לא חברתי. האנטישמיות עדיין הייתה רווחת. בגלל האנטישמיות, יהודים רבים שרצו להשתלב במקום העבודה החדש, ולהיות שווה-ערך מבחינה חברתית, ניסו בדרך כלל לטשטש את זהותם היהודית.

KING JERRY treating his Jewish Subjects with WESTPHALIA VENISON!!

Printed 15th 1837
by Thos. Tegg in Cheapside

קריקטורה. אחיו של נפוליאון, מלך חבל ווסטפיליה, מאכיל את היהודים בבשר חזיר, כחלק מהטבותיו. על פי הקריקטורה היהודים שמחים לשתף פעולה עם המלך

העם היהודי והממלכה

כחלק מההשתלבות בחברה הכללית, היהודים
אימצו בתהליך הדרגתי שמות לועזיים, את אופנת
הלבוש, שפת הדיבור ואורח החיים של סביבתם.
היהודים יצאו מהגטאות הסגורים ועברו לגור לצד
הגויים. אט-אט נוצרו יחסי שכנות וקרבה, ורבים
מהיהודים התבוללו.

בהדרגה, היהודים עברו מהפך בתפיסתם העצמית:
מיהודי שגר באירופה, לאירופאי יהודי.
הזהות היהודית הפכה להיות שולית לזהות
הלאומית.

ביטול האוטונומיה הקהילתית

הפיכתם של היהודים לאזרחים שווים, גררה איתה את ביטול האוטונומיה הקהילתית.

הקהילה היהודית איבדה את כוחה. יהודים כבר לא חויבו להגדיר עצמם כחלק מהקהילה, וכבר לא היו מחויבים לה. הדבר גרם להתרופפות של המסגרות החברתיות והתרבותיות היהודיות.

השירותים, שבעבר סופקו על ידי הקהילה, סופקו כעת על ידי המדינה.

כתוצאה מכך, נפגעה גם סמכותה של ההנהגה המסורתית – הרבנים ומנהיגי הקהילות היהודיות.

בקיצור,

תרגול

1. **הסבר** כיצד הנאורות הובילה לאמנציפציה.
הסבר מדוע בארצות האסלאם, הגיעה
האמנציפציה באיחור ניכר ביחס לארצות אירופה.

2. **הסבר** כיצד השפיעה האמנציפציה על השינוי
במעמדם המשפטי של היהודים בעת החדשה,
בשני תחומים.

3. **הצג** את השפעתה של האמנציפציה על אורח
החיים, בתחומי הדת והחברה, של יהודי אירופה.

שינוי תרבותי-דתי

משה מנדלסון

הגר"א, הגאון מוילנא

תנועת ההשכלה היהודית

מהי תנועת ההשכלה?

תנועת ההשכלה היא זרם נרחב של יהודים, בעיקר באירופה, שביקשו לאמץ את רעיונות הנאורות וליישם אותם בקרב היהודים.

התנועה באה לידי ביטוי בחילון, אימוץ השפה והלבוש של הגויים, והשכלה במקצועות חול.

התנועה התפשטה בעיקר במערב אירופה, אך השפיעה גם על יהודי ארצות האיסלאם – במזרח התיכון ובצפון אפריקה.

ההשפעה הבולטת ביותר, היא באמצעות ארגון כי"ח.

ההשכלה בארצות האיסלאם

כי"ח

השפעתה של ההשכלה במזרח התיכון ובארצות
האיסלאם, הגיעה דרך ארגונים אירופאיים שפעלו
בתוך ארצות אלה, כדוגמת חברת כי"ח (ראשי תיבות:
כל ישראל חברים) הצרפתית.

כי"ח הקימו בתי ספר במטרה להפיץ את ההשכלה
בקרב יהודי ארצות האיסלאם, על מנת לשלבם
בתעסוקה ולשפר את מצבם הכלכלי.

גלויה של כי"ח.
בצרפתית שם
הארגון הוא
'האליאנס'.

הלימודים בבתי הספר היו גם לבנות, הם התקיימו בצרפתית, ונלמדו בו בעיקר מקצועות חול.
בית הספר הראשון של כי"ח נוסד ב-1862 במרוקו.
תוך חמישים שנה כבר למדו 50,000 תלמידים יהודים ב-170 בתי ספר של חברת כי"ח.

תלמידים בבית הספר של כי"ח בעיר תוניס, תוניסיה, 1901

סרטון של כי"ח מתוניסיה, המציג את תלמודי התורה המסורתיים
ולמולם את הכיתות המודרניות בבתי הספר של כי"ח.

התגובה לכי"ח

ככלל, יהודי ארצות האיסלאם קיבלו בחום את בתי הספר של כי"ח, וראו בהם מעין חבל הצלה. חכמי מרוקו הגדילו לעשות ושלחו את ילדיהם לבתי הספר ועודדו את יהודי המדינה לעשות כמותם. רק בג'רבה עוררו בתי הספר התנגדות. כשהתגלו ממדי החילון שיצרו בתי הספר של כי"ח, התפתחה להם התנגדות בקרב הרבנים, גם במרוקו, אך את הגלגל לא היה ניתן להחזיר לאחור.

תרגול

1. **הסבר** כיצד השפיעה תנועת ההשכלה באירופה, על התפתחות ההשכלה בארצות האיסלאם.

שאלת בגרות – קיץ תשע"ט

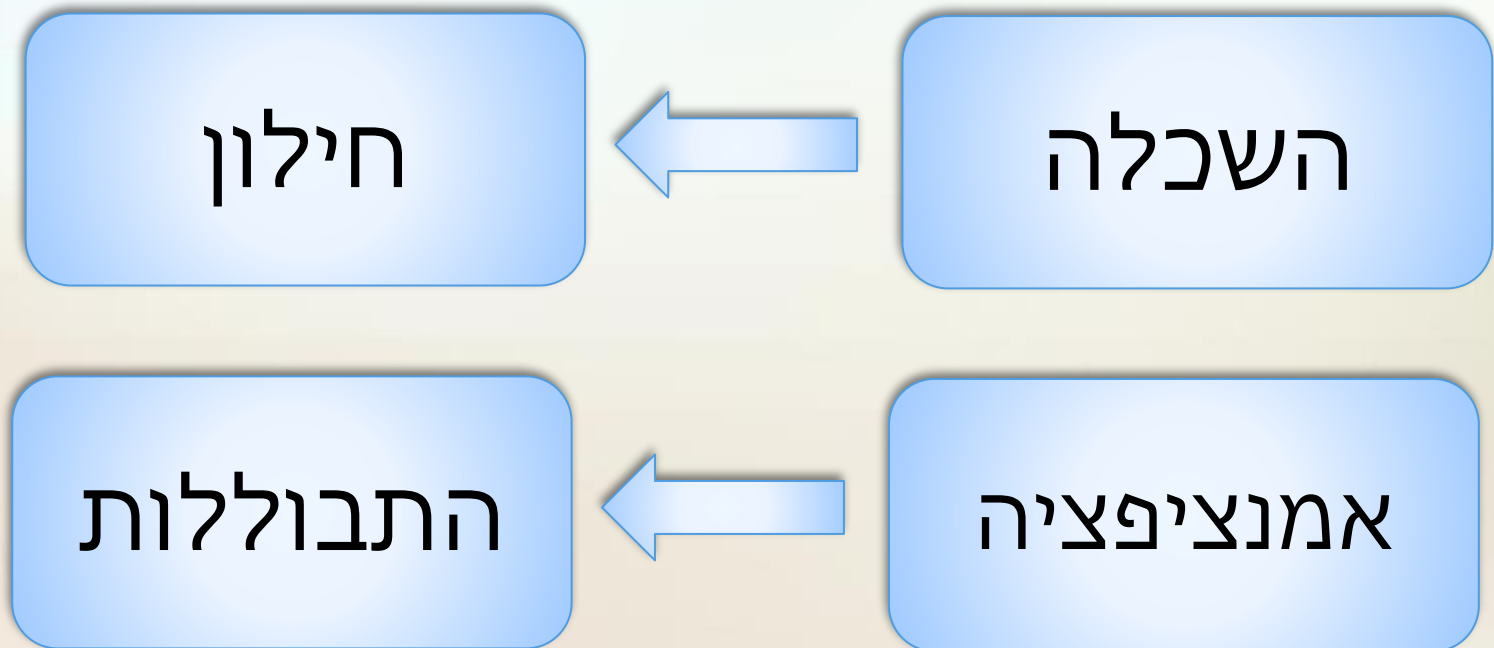
2. **ציין** את השינוי בלימוד התורה או בלימודי היהדות, שתומכי ההשכלה שאפו ליצור בארצות האיסלאם, והסבר מדוע היו מעוניינים בשינוי זה. **הצג** השפעה אחת של שינוי זה על החברה היהודית בארצות האיסלאם.

ההתמודדות הדתית עם המודרנה

במאות ה-19 וה-20

אתגרי המודרנה

ההשכלה והאמנציפציה שינו במהירות את אורח החיים היהודי, והציבו אתגר בפני המסורת והאמונה.

תהליכי החילון וההתבוללות הלכו וגברו. היהודים התערבבו בתוך החברה הכללית. גרו, למדו ועבדו עם גויים. רבים התבוללו. בהדרגתיות, נוצר תהליך של חילון ונטישת הדת.

במקביל, נוסדה התנועה הרפורמית שביקשה לשנות את המצוות ואת אורח החיים הדתי על מנת להתאימו להשתלבות בחברה האירופית. תנועה זו סחפה אחריה רבים מיהודי אירופה.

המתח בין המודרנה למסורת חייבה מענה דתי מעמיק. כתוצאה, נוצרו שני זרמים דתיים:

- אורתודוקסיה

- ניאו-אורתודוקסיה

אורתודוקסיה

(= דרך הישר)

מהי האורתודוקסיה?

אורתודוקסיה היא כינוי לזרם הדתי השמרני ביהדות, שיחסו למודרנה הינו שלילה כמעט מוחלטת.

ממשיכי הזרם האורתודוקסי בימינו הינם החרדים.

מי שנחשב כאבי האורתודוקסיה הינו החת"ם סופר, שהניף את הדגל של ההתבדלות הדתית והצורך להגיב במודרנה על ידי התבצרות יתר והתנגדות חריפה לכל שינוי באורח החיים היהודי.

החת"ם (רבי משה) סופר

(1762-1839)

רבי משה סופר התנגד בחריפות להשפעות המודרנה ותנועת ההשכלה. הוא פעל וכתב נגדם ורצה לנדותם. זאת על אף שבעצמו היה בקיא בחכמות חול ודאג שבניו ילמדו מדעים.

הוא הציב כעקרון שאין לשנות דבר מההלכה המסורה לנו – וטבע את הסיסמה: **"חדש אסור מן התורה"**. כחלק מעקרון זה, פסל כל שינוי, אף במנהג שולי או בלבוש, וראה כצו השעה את ביצור המסורת.

החת"ם סופר מכונה על שם ספרו – 'חידושי תורת משה סופר'. כיהן כרב בהונגריה ונחשב לגדול הדור באותה תקופה.

צוואת החת"ם סופר

**"אתם בני ובנותי, חתני ונכדי ובניהם, שמעוני וחיו!
אל תטו לבכם לדבר רע להתעולל עלילות ברשע את אנשים
פועלי אוון – החדשים מקרוב נתרחקו מאת ה' ותורתו
בעוונותינו הרבים – אל תדורו בשכנותם, ולא תתחברו
עמהם כלל וכלל, ובספרי רמ"ד (= מנדלסון) אל תשלחו יד,
אז רגליכם לא ימעדו לעולמי עד..."**

**היזהרו משינוי השם, הלשון ומלבוש נוכרים... ועמוד
התפילה וסדרי בתי כנסיות כאשר היה עד היום הזה כה
יהיה וכה יקומו לנצח וחלילה לשום אדם לשנות הן בבניין
והן בסידור התפילה... וכל המשנה פניו ישונה והצדיקים כל
אוון לא יאונה"**

ניאו-אורתודוקסיה

(= האורתודוקסיה החדשה)

© כל הזכויות על סרטון זה שמורות לפיקוח על הוראת ההיסטוריה בחמ"ד

הרקע להיווצרות התנועה הניאו-אורתודוקסית

מהי הניאו-אורתודוקסיה?

ניאו-אורתודוקסיה הינו זרם דתי שהתפצל מתוך הזרם האורתודוקסי. זרם זה דוגל גם כן בשמרנות דתית, אך יחסו למודרנה הינו חיובי יותר.

ממשיכי הזרם הניאו-אורתודוקסי בימינו הינם הדתיים המודרניים.

אבי הניאו-אורתודוקסיה הינו הרש"ר הירש, שעל אף התנגדותו החריפה לרפורמים או לכל שינוי דתי, ביקש לשלב בין הדת לבין הצדדים החיוביים במודרנה.

הרש"ר (רבי שמשון בן רפאל) הירש (1808-1888)

מאבות הזרם הניאו-אורתודקסי.
התייחס בחיוב להשכלה ולשינויים שהביאה
איתה המודרנה, כולל האתגר שהציבה
ליהדות.

למד באוניברסיטה. ביקש לשלב בין לימודי
חול וקודש, פתח בית ספר, גם לבנות, תחת
הסיסמה – **"תורה עם דרך ארץ"**. כלומר,
תורה ומצוות עם מלאכה והשכלה.

התנגד לכל שינוי בתורה ובמצוות, אך קרא
להתעוררות דתית ולחידוש פניה של
היהדות מתוכה.

השוואה בין הזרמים הדתיים

שני זרמים דתיים אלה נחלקו בעיקר ביחסם למודרנה, אך גם ביחס לשאלת הדת עצמה – האם היא צריכה להתבצר בשמרנותה, או להפך – להתעורר להתחדשות פנימית.

היחס לאורח החיים היהודי	היחס למודרנה	
יש לשמר את אורח החיים היהודי בצורתו המסורתית, ואף 'להגביה את החומות' על מנת לבצר את הדת	"חדש אסור מן התורה" – אין לקבל את חידושי המודרנה, וכולם פסולים ומזיקים	אורתודוקסיה החת"ם סופר
חובה לשמור על התורה והמצוות, אך בו בעת לעורר תנועה של התחדשות מתוך התורה	"תורה עם דרך ארץ" – יש להפיק את התועלת מהמודרנה, תוך הישמרות מנזקיה	ניאו-אורתודוקסיה הרש"ר הירש

תרגול

קרא עמודים 224–232.

התגובות לאתגרי המודרנה (האמנציפציה וההשכלה) בקרב האורתדוקסיה, היו שונות. כך למשל, החת"ם סופר והרש"ר הירש מייצגים שתי גישות מנוגדות ביחס למודרנה.

- א. **הצג** עקרון אחד משותף ושני עקרונות שונים, בגישותיהם לאתגרי המודרנה.
- ב. **לב לדעת:** עם איזו גישה אתה יותר מזדהה? **נמק** את תשובתך